Sociology of Culture and Art Volume 6. Issue 4. Winter 2024. P, 131 to 141

Research Paper

Semantic analysis of visual elements of Iranian handwoven fabrics in Safavid era

Delaram Maleki[1], Ramona Mohammadi [2]*, Amir Ebrahim fahimi[3]

1. M.A. student of Illustration, Faculty of Art and Architecture, Branch of Science and Research, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Comparative History of Islamic Art, Faculty of Arts, Branch of Science and Research, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author)

3. Associate professor, Faculty of Arts and Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

https://doi.org/10.22034/scart.2024.140925.1486

Received: March 11, 2024
Accepted: July 25, 2024
Available Online: December 21, 2024

Abstract

Handwoven traditional fabrics are representations and carriers of the oldest meanings, traditions, and historical customs of Iranian civilization. These ancient artifacts, as the material aspects of civilization, simultaneously narrate the most spiritual dimensions of everyday life and the ordinary culture of common people. The Safavid era, symbolizing the Iranian culture's revolt against the intrusive "other," manifested its spirit in certain civilizational artifacts, including handwoven fabrics and the motifs depicted on them. This study aims to conduct a semiotic analysis of the motifs and visual elements in the Safavid-era textile industry, as well as to examine the impact of the art of that period on the trajectory of art in later periods. The research employs a semiotic methodology and purposive sampling. The findings indicate that Safavid textiles exhibit a remarkable variety and richness of motifs, with the entirety of the fabric often adorned with a blend of inscriptions, motifs, and narrative or romantic themes. The integration of romantic, religious, and national themes in many of these artifacts reflects the Iranian civilization's effort to distance itself from the "other" and construct a novel form of Iranian-Islamic identity. The continuation of this endeavor is clearly observable in various forms during subsequent periods, even in other artistic genres.

Keywords:
Sociology, Safavid era, woven fabric, motifs

Maleki, D., Mohammadi, R., Fahimi, A. E. (2024). Semantic analysis of visual elements of Iranian handwoven fabrics in Safavid era. *Sociology of Culture and Art*, 6 (4), 131-141.

Corresponding author: Ramona Mohammadi
Address: , Department of Comparative History of Islamic Art, Faculty of Arts, Branch of Science and Research, Islamic Azad University.
Email: Ramona.mohammadi@yahoo.com

Extended Abstract

1- Introduction:

The Safavid era (1501–1736) marked a golden age in the history of Iranian art and craftsmanship, with its handwoven textiles standing out as a testament to cultural, aesthetic, and technical advancements. These textiles, renowned for their intricate designs and symbolic depth, served not only as functional items but also as expressions of identity, power, and spirituality. This study focuses on the semantic analysis of the visual elements found in Iranian handwoven fabrics from the Safavid period, aiming to uncover the cultural, religious, and philosophical meanings embedded in their patterns and motifs. The primary objectives of this research are:

-To identify and classify the key visual motifs and patterns present in Safavid handwoven fabrics.

-To interpret the symbolic and cultural meanings of these visual elements in the context of Safavid society.

-To explore the philosophical and spiritual underpinnings that influenced the designs of these textiles, particularly within the framework of Islamic art and aesthetics.

2- Methods

This study adopts a qualitative and interdisciplinary approach, combining visual analysis with historical and cultural interpretation. Key steps include:

-Artifact Analysis: A detailed examination of surviving Safavid textiles preserved in museums and private collections. The analysis focuses on identifying recurring motifs, patterns, and design principles.

-Historical Contextualization: Archival research into Safavid art, culture, and society, including contemporary literary and religious texts, to situate the visual elements within their historical and cultural framework.

-Semantic Interpretation: Application of semiotic and symbolic analysis to uncover the meanings embedded in the visual elements, drawing on theories of Islamic art, mysticism, and Persian cultural traditions.

3- Findings

The Safavid period witnessed a flourishing of textile arts, particularly in weaving centers such as Isfahan, Yazd, and Kashan. These centers produced exquisite silks, brocades, and velvets that were widely admired and traded across the globe. The visual elements of these fabrics, ranging from floral and geometric patterns to calligraphic inscriptions and figurative depictions, reflected a sophisticated interplay between artistic creativity and cultural symbolism. Despite their historical importance, the semantic dimensions of these visual elements have not been extensively analyzed, leaving a gap in understanding their broader cultural and historical context.

Preliminary analysis suggests that the visual elements of Safavid handwoven fabrics were imbued with multiple layers of meaning:

-Floral Motifs: Symbolized the garden as a metaphor for paradise, reflecting Islamic cosmology and the Safavid ideal of divine order.

-Geometric Patterns: Represented the harmony and unity of creation, consistent with Islamic philosophical and mathematical traditions.

-Calligraphic Inscriptions: Often featured Quranic verses or poetic lines, emphasizing the spiritual and intellectual dimensions of the textiles.

-Figurative Depictions: Illustrated scenes of courtly life or mythological themes, serving as visual narratives of Safavid ideals and cultural values.

4- Discussion & Conclusion

By uncovering the semantic richness of Safavid handwoven fabrics, this study contributes to a deeper understanding of the interplay between art, culture, and spirituality in early modern Iran. It highlights how these textiles served as a medium for cultural expression and identity, bridging the material and metaphysical worlds. Moreover, the findings provide valuable insights for contemporary designers and researchers seeking to reinterpret traditional motifs within modern contexts.

The visual elements of Safavid handwoven fabrics are far more than decorative; they are carriers of profound cultural and spiritual meanings. This research sheds light on the semantic dimensions of these textiles, offering a nuanced perspective on their artistic and historical significance. Further interdisciplinary studies could expand our understanding of Safavid art and its enduring influence on Iranian cultural heritage.

5- Funding:

These is no funding support.

6- Authors' Contributions:

The authors have done the research with equal contribution.

7- Conflict of Interests:

The authors declared no conflict of interests.

فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر
دوره ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۳، ص ۱۳۱-۱۴۱

مقاله پژوهشی

تحلیل نشانه‌شناختی عناصر بصری هنر پارچه‌بافی ایرانی در عصر صفوی

دلارام مالکی[۱]، رامونا محمدی[۲]*، امیر ابراهیم فهیمی[۳]

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته تصویرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده هنر و معماری، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه تاریخ تطبیقی هنر اسلامی، دانشکده هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۳. استادیار، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

https://doi.org/10.22034/scart.2024.140925.1486

تاریخ دریافت: ۲۱ اسفند ۱۴۰۲
تاریخ پذیرش: ٤ مرداد ۱۴۰۳
انتشار آنلاین: ۱ دی ۱۴۰۳

چکیده

پارچه‌های دستبافِ سنتی بازنماگر و حامل کهن‌ترین معناها، سنن و رسوم تاریخی تمدن ایرانی هستند. این مصنوعات قدیمی درمقام وجوه مادی تمدن در عین حال معنوی‌ترین وجوه زندگی روزمره مردم و فرهنگ معمولی افراد متعارف را روایت می‌کنند. عصر صفوی که نماد شورش فرهنگ ایرانی علیه دیگری متجاوز بوده است روح خود را در برخی مصنوعات تمدنی، از جمله در پارچه‌های دستباف و نقوش روی آنها، نمایانگر ساخته است. پژوهش حاضر تلاشی است است برای تحلیل نشانه‌شناختی نقوش و عناصر بصری در صنعت پارچه‌بافی دوران صفوی و نیز مطالعهٔ اثرات هنر آن دوره بر خط‌سیر هنر در ادوار بعدی. روش پژوهش نشانه‌شناسی و نمونه‌گیری به شیوهٔ هدفمند انجام گرفته است. نتایج به دست آمده حکایت از آن دارد که در پارچه‌های دوران صفوی تنوع و گستردگی نقوش بسیار و اغلب کلیت پارچه با تلفیقی از خط‌نوشته و نقوش و مضامین داستانی و عاشقانه پر شده است. تلفیق مضامین عاشقانه و دینی و ملی در اغلب این مصنوعات بیانگر تلاش تمدن ایرانی برای فاصله‌گیری از دیگری و برساخت فرم نوینی از هویت ایرانی ـ اسلامی است. تداوم این تلاش را می‌توان به شکل‌های دیگری در ادوار بعدی، حتی در سایر ژانرهای هنری، به‌وضوح مشاهده کرد.

واژه‌های کلیدی: پارچه‌بافی، نقوش، نشانه‌شناسی، عصر صفوی، روح ایرانی، تمدن

استناد: مالکی، دلارام؛ محمدی، رامونا و فهیمی، امیرابراهیم (۱۴۰۲). تحلیل نشانه‌شناختی عناصر بصری هنر پارچه‌بافی ایرانی در عصر صفوی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۶ (۴)، ۱۳۱- ۱۴۱.

* **نویسنده مسئول:** رامونا محمدی
نشانی: تهران – دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات– دانشکده هنر و معماری
پست الکترونیکی: Ramona.mohammadi@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

ایرانیان در طول تاریخ برای هنر ارزشی خاص قائل بودند و به همین دلیل در این زمینه آثار ارزنده‌ای به جای گذاشته‌اند که هم‌اکنون زینت‌بخش موزه‌های دنیا است. پارچه‌ها بارزترین نماد فرهنگی و مشخص‌ترین مظهر قومی و ملی هستند که به سرعت تحت‌تأثیر پدیده‌های فرهنگ‌پذیری در بین جوامع گوناگون انسانی قرار می‌گیرد و با توجه به خصوصیات و ویژگی‌هایی که دارند، یکی از نمونه‌های عینی و مجسم فرهنگ هر جامعه هستند. تاریخ پارچه‌بافی بخشی از تاریخ تمدن است که در آن تحولات نقوش و نوع بافت پارچه‌ها مطالعه می‌شود و علل به‌وجودآمدن یا ازبین‌رفتن نقوش پارچه‌ها بررسی می‌گردد. شیوه تولید پارچه و نقش و نگارهای هر بافته‌ای منبع مهمی برای شناخت شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جامعه تولیدکننده به شمار می‌رود. در نتیجه یکی از راه‌های شناخت فرهنگ و هنر در ادوار تاریخی جوامع مختلف شناخت و تحلیل هنر و صنعت رایج در آن جامعه و از جمله صنعت پارچه‌بافی و نقوش آنها می‌باشد. پارچه نیز همانند هر وسیله زندگی، بر اثر گذشت زمان، اقلیم و محیط زیست، درجه تمدن و فرهنگ، عقاید مذهبی و آداب‌ورسوم، شرایط تاریخی و اجتماعی و قدرت حکومت‌های مرکزی دست‌خوش دگرگونی‌های بسیار می‌شود و عوامل اجتماعی، اقتصادی و ارتباطی و به‌ویژه قدرت، حمایت، سلیقه و ابتکار دولتمردان، که مصرف‌کنندگان اصلی پارچه‌های نفیس هر دوران بوده‌اند، در تکامل و تنوع آن سهم به‌سزایی دارد. بررسی سیر تحول دست-بافته‌های ایرانی بخصوص پارچه‌های دوران صفوی و نقوش و عناصر بصری مورد استفاده در نقش‌اندازی پارچه‌های این دوران، مستلزم مطالعات گسترده در موضوعاتی همچون دلایل، کاربرد و انگیزه استفاده از این پارچه‌هاست که در شکل نقوش و عناصر آنها تاثیر فراوانی داشته است. شکل‌گیری و چگونگی دوام هنر- صنعت پارچه‌بافی متأثر از فراز و نشیب‌های تاریخی بوده است.

پارچه‌بافی ایران در دوره صفویه، مانند سایر شاخه‌های هنری این دوران، تحت‌تأثیر سیاست‌های حاکم آن دوره است. صنعت پارچه‌بافی ایران در دوران صفوی با توجه به هنرپروری پادشاهان و حمایت‌شان از هنرمندان و نیز به‌دلیل ارتباط با هنر نقاشی و نگارگری و نیز متأثر از مذهب شیعه، نسبت به دوره‌های قبل پیشرفت‌های بسیاری در زمینه طراحی نقوش و تصاویر داشته است. در این پژوهش جایگاه طرح، نقش، رنگ و جنس پارچه‌ها در دوران صفوی مطالعه می‌شود و از طریق بررسی جایگاه بصری نقوش رایج در پارچه‌های این دوران تأثیرات جامعه عصر صفوی بر شکل‌گیری نقوش پارچه‌ها تحلیل خواهد شد. ضرورت این کار از آنجاست که چون هویت هر ملتی با فرهنگ و هنرش شناخته می‌شود، لذا با تحلیل روند شکل‌گیری و تحول نقوش دست‌بافته‌های این دوران می‌توان به شناختی تاریخی ـ اجتماعی از عصر صفوی دست یافت. از آنجا که تاکنون پژوهش چندانی در این باره صورت نگرفته است می‌توان بر فقدان این شناخت تاریخی بدین طریق غلبه کرد. با توجه میزان تاثیرپذیری نقوش پارچه‌ها از جامعه عصر صفوی این سوال مطرح است که پارچه‌های عصر صفوی چه مشخصات و تمایزاتی با پارچه‌های دوره‌های دیگر دارند و نقش حکومت صفوی و نیز جایگاهی که فرهنگ و هنر نزد پادشاهان صفوی داشته چه تأثیری بر رشد نقوش و عناصر بصری در پارچه‌های این دوران داشته است. به‌علاوه، پارچه‌های این دوران و نقوش آنها حامل کدام دلالت‌ها و معناها از فرهنگ و تمدن ایرانی در آن دوره هستند؟

۲- پیشینهٔ پژوهش

۲-۱: پیشینهٔ تجربی

تحقیقات انجام‌شده در زمینه هنر پارچه‌بافی در عصر صفوی چندان زیاد نیستند و از میان همین تعداد معدود در ادامه به چند نمونه مرتبط اشاره خواهد شد. آمنه علی‌بگ‌زاده (۱۳۸۹) در پایان‌نامه خود باعنوان «مطالعه تطبیقی زیباشناختی پارچه‌های صفوی و عثمانی» با استفاده از روش تطبیقی به مطالعه پارچه‌های تمدن عثمانی و تمدن صفوی پرداخته است. مشابه همین کار را مرجان مسقطیان (۱۳۹۲) در پایان‌نامه خود باعنوان «بررسی زیبائی‌شناسانه (نقاشی-رنگ-ترکیب‌بندی) منسوجات عصر صفوی و تیموری، مطالعه تطبیقی پارچه‌های صفوی و تیموری» انجام داده است. همچنین فرانک کبیری (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت‌عنوان «بررسی خطنگاره‌های موجود بر روی پارچه‌های زری دوره صفویه» پارچه‌های زری این دوران را به روش توصیفی و تحلیلی مطالعه کرده است. قوی‌ترین و مرتبط‌ترین کار را شاید زهره روحفر(۱۳۸۰) انجام داده است که کتابی نوشته است دربارهٔ پارچه‌بافی دوران اسلامی و در آن با اتکا به روش توصیفی و کاربردی، هنر صنعت پارچه‌بافی ایران را در دوره‌های مختلف بررسی

کرده است. همچنین در یک پژوهش مرتبط دیگر، اشرف‌السادات میرباقری (۱۴۰۰) به بررسی نقشمایه‌های منسوجات نفیس مخمل در عصر صفوی پرداخته است و با استفاده از روش کیفی کوشیده است تاریخچه پارچه مخمل و انواع مخمل‌های دوره صفوی، استفاده از نمادها و نقشمایه‌های انسانی، گیاهی و حیوانی به کار رفته در این منسوج را از زوایای گوناگون بررسی نماید.

۲-۲: ملاحظات نظری

برای ارایه نوعی رویکرد نظری می‌توان از مفاهیم بنیادی نشانه‌شناسی و تحلیل هنر اسلامی استفاده کرد تا رابطه میان هنر پارچه‌بافی و نشانه‌ها و معناهای پنهان آن تحلیل شود. هنر پارچه‌بافی ایرانی در دوره صفوی یکی از برجسته‌ترین شاخه‌های هنر ایرانی است که به دلیل استفاده از رنگ‌ها، طرح‌ها و تکنیک‌های منحصر به فرد، شناخته می‌شود. این هنر نه تنها جنبه‌های زیبایی‌شناختی دارد، بلکه مفاهیم عمیق اجتماعی، فرهنگی و مذهبی را نیز در خود جای داده است. در این چارچوب نظری، سعی داریم با استفاده از مفاهیم نشانه‌شناسی، به تحلیل بصری این هنر بپردازیم و نشان دهیم که چگونه عناصر بصری در پارچه‌بافی صفوی حامل معانی خاص و نشانه‌هایی از هویت فرهنگی و مذهبی ایران در آن دوره هستند.

نشانه‌شناسی، به عنوان مطالعه معنای نشانه‌ها و فرآیندهای معنایی، می‌تواند ابزاری قدرتمند برای تحلیل هنر باشد. در این زمینه، ژان ژاک روسو و فردیناند دو سوسور، پایه‌گذاران اصلی این حوزه، بر دو دسته از نشانه‌ها تأکید دارند :*نشانه‌های زبانی* و *نشانه‌های غیرزبانی*. در هنر پارچه‌بافی ایرانی، نشانه‌های زبانی می‌توانند شامل نوشته‌ها، کتیبه‌ها و اشاراهای لفظی بر روی پارچه‌ها باشند که به طور مستقیم مفهومی را منتقل می‌کنند. نشانه‌های غیرزبانی نیز شامل عناصر بصری مانند رنگ، شکل، بافت، و الگوهایی هستند که در آثار هنری به کار می‌روند و معانی پنهان و ضمنی خود را دارند. در هنر پارچه‌بافی صفوی، این نشانه‌ها نه تنها بر اساس روابط بصری و هنری، بلکه بر اساس زمینه‌های اجتماعی و مذهبی نیز شکل می‌گیرند.

هنر پارچه‌بافی صفوی به ویژه در زمینه‌هایی مانند قالی‌بافی، چیت‌بافی، و کالیته‌بافی، از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است که می‌توان آن‌ها را به صورت نشانه‌شناختی مورد بررسی قرار داد.

رنگ‌ها و معانی آن‌ها :رنگ‌ها در هنر صفوی معانی خاصی دارند که می‌توانند به نمادهایی از فرهنگ و مذهب اشاره کنند. به عنوان مثال، رنگ قرمز ممکن است نمادی از خون شهیدان و فداکاری در فرهنگ شیعه باشد، در حالی که رنگ‌های طلایی و سبز نمادهایی از قداست و الهام معنوی هستند.

طرح‌ها و الگوها :در بسیاری از پارچه‌های صفوی، الگوهای گیاهی و طبیعی مانند درخت سرو، گل‌ها و برگ‌ها، نمادهایی از طبیعت و زندگی جاویدان بوده و به نوعی ارتباط انسان با کائنات را نمایان می‌کنند. این الگوها می‌توانند نشانه‌هایی از دنیای الهی و دنیای مادی باشند که در تعادل با یکدیگر قرار دارند.

نمادهای مذهبی :بسیاری از پارچه‌ها و منسوجات صفوی حاوی نمادهای مذهبی هستند. این نمادها، مانند هلال ماه و ستاره، تصویرهای مختلف از زندگی پیامبران و شخصیت‌های مذهبی را به صورت نمادین نشان می‌دهند و بیانگر ارتباط میان هنر و دین در آن دوران هستند.

جایگاه اجتماعی و فرهنگی نشانه‌ها :از آنجا که هنر صفوی در بافت اجتماعی خاصی شکل گرفته بود، نمادهایی که در پارچه‌ها به کار می‌رفتند، می‌توانستند نمایانگر طبقات مختلف اجتماعی و ارتباطات درون‌جامعه باشند. به عنوان مثال، در برخی پارچه‌ها، تصاویر خاصی از دربار شاهان و درباریان به صورت نمادین نمایش داده می‌شد.

در تحلیل نشانه‌شناسی هنر پارچه‌بافی صفوی، لازم است که به زمینه‌های مختلفی که این هنر در آن‌ها ظهور کرده است، توجه شود. این زمینه‌ها شامل موقعیت اجتماعی، مذهبی و تاریخی دوران صفوی است. در دوره صفوی، هنر پارچه‌بافی همزمان با تحولات سیاسی و فرهنگی و در پیوند با مذهب شیعه شکل می‌گرفت. در این راستا، نشانه‌های مذهبی و فرهنگی در پارچه‌ها غالباً با توجه به تأثیرات فرهنگ اسلامی و شیعی، از جمله تصاویری از الگوهای اسلامی و آیات قرآن به کار می‌رفتند. در کل، تحلیل نشانه‌شناسی هنر پارچه‌بافی ایرانی در عصر صفوی این امکان را فراهم می‌آورد که نه تنها زیبایی‌های بصری این آثار را ارزیابی کنیم، بلکه معانی عمیق‌تری را که در دل هر طرح و رنگ نهفته است، کشف کنیم. هنر پارچه‌بافی صفوی به عنوان یک

زبان بصری، علاوه بر انتقال مفاهیم زیبایی‌شناختی، حامل پیام‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی است که درک آن‌ها نیازمند توجه دقیق به ساختارهای نشانه‌شناختی این آثار می‌باشد.

۳- روش پژوهش

برای انجام پژوهش از رویکرد کیفی و روش تحلیل نشانه‌شناختی استفاده شده است. این روش به دلیل تأکید بر کشف معانی پنهان و بررسی رمزگان فرهنگی و بصری آثار هنری، برای این موضوع مناسب است. محققان با بهره‌گیری از رویکرد نشانه‌شناسی بصری تلاش می‌کنند ساختارها، معانی و رمزگان نشانه‌ای به‌کاررفته در پارچه‌بافی دوره صفوی را شناسایی و تحلیل کند. همچنین، با در نظر گرفتن زمینه‌های تاریخی و فرهنگی دوره صفوی، ارتباط میان نشانه‌ها و بافت اجتماعی آن دوران بررسی می‌شود.

جامعه پژوهش شامل آثار باقی‌مانده از هنر پارچه‌بافی دوره صفوی، شامل منسوجات، پارچه‌های زربفت، و نمونه‌های موجود در موزه‌های داخلی و بین‌المللی است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام می‌شود و آثاری انتخاب می‌شوند که به دلیل تنوع در طرح‌ها، رنگ‌ها و الگوها قابلیت نمایندگی بالایی از این هنر را داشته باشند. معیار انتخاب آثار شامل ویژگی‌های بصری برجسته، برخورداری از جزئیات هنری و دسترسی به مستندات تاریخی مرتبط است.

برای گردآوری داده‌ها از روش‌های زیر استفاده شده است:

مطالعه منابع مکتوب: منابع تاریخی، اسناد هنری و مطالعات پیشین مرتبط با هنر پارچه‌بافی صفوی بررسی می‌شوند.

مشاهده مستقیم: آثار منتخب در موزه‌ها و گالری‌های مرتبط مشاهده و ثبت می‌شوند. همچنین، تصاویر و مستندات بصری موجود در کاتالوگ‌ها و آرشیوهای دیجیتال مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تحلیل محتوای آثار هنری: عناصر بصری شامل رنگ‌ها، نقش‌مایه‌ها، الگوها و تکنیک‌های پارچه‌بافی بررسی و تحلیل می‌شوند.

تحلیل داده‌ها بر اساس روش نشانه‌شناسی انجام می‌شود. این فرآیند شامل مراحل زیر است:

شناسایی نشانه‌ها: عناصر بصری هر اثر به عنوان نشانه‌های فرهنگی و معنایی شناسایی می‌شوند.

تفسیر دلالت‌های صریح و ضمنی: معانی آشکار و پنهان هر عنصر بررسی و در زمینه فرهنگی دوره صفوی تفسیر می‌شود.

تحلیل رمزگان فرهنگی: نشانه‌ها در بستر اجتماعی، مذهبی و تاریخی عصر صفوی قرار داده شده و رمزگان فرهنگی آن‌ها تحلیل می‌شود.

مقایسه و نتیجه‌گیری: شباهت‌ها و تفاوت‌ها میان نمونه‌های مختلف بررسی و نتایج تحلیل برای دستیابی به الگوهای کلی و معانی نشانه‌شناختی ارائه می‌شوند.

برای افزایش اعتبار و روایی پژوهش، از چندگانه‌سازی داده‌ها از طریق استفاده از منابع مختلف (متون تاریخی، آثار بصری و تحلیل‌های پیشین) بهره گرفته شده است. همچنین تلاش شده است تا تحلیل‌ها با دقت به زمینه تاریخی و فرهنگی دوره صفوی انجام شود و از سوگیری‌های شخصی پژوهشگر جلوگیری شود.

٤- تحلیل یافته‌ها

دوره صفوی از دوره‌های اعتلای هنر ایران محسوب می‌شود. عمر طولانی سلسله صفوی و استحکام مذهبی و فرهنگی این دوره موجب تقویت و تحکیم هنر شده است. حاکمیت سلسله صفویه، نه‌تنها موجب وحدت ملی و سیاسی و نیز رسمیت یافتن مذهب شیعه گردید، بلکه در بُعد فرهنگی نیز اعتلای فرهنگ، هنر و تمدن ایران را در پی داشت. صفویان به هنر و هنرمندان توجه و التفات ویژه‌ای داشتند و رشد کمی و کیفی آثار هنری و نیز ماهیت اشرافی آثار تولیدشده مبین حمایت قاطع آنها از تولیدات فرهنگی این دوران است. آفریده‌های هنری عهد صفوی کاملاً ویژگی و مشخصه ایرانی داشتند و سده‌های دهم و یازدهم هجری را می‌توان عصر زرین هنر در ایران دانست (فتحی، ۱۳۸۶: ۶۹). از این منظر، روند شکل‌گیری و کیفیت پیشرفت هنر پارچه‌بافی همانند سایر پدیده‌های صنعتی-هنری آن دوران متأثر از فراز و نشیب‌های تاریخی و اجتماعی و سیاست حاکمان وقت بوده است. شیوه تولید و نقش‌اندازی بر روی بافته‌ها، خود منبع مهمی برای شناخت شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و اقلیمی

جامعه تولیدکننده آن به شمار می‌رود. منسوجات در روزگار صفویان از توسعه و رونق وسیعی برخوردار شد و قماش ایران به اروپا و مخصوصاً اروپای شرقی صادر می‌شد، تاجایی‌که صنعت نساجی در این عصر پیشاهنگ حرفه‌های دیگر بود. راجر سیوری صنعت نساجی ایران صفوی را چنین توصیف می‌کند: «دوره صفویه نقطه اوج نساجی می‌باشد. رونق ایران در زمان صفویه تقاضای داخلی را افزایش داد و البسه گران‌بها و عمارات آراسته با پرده‌های زیبا، تحسین سیاحانی که از دربار ایران بازدید می‌کردند را بر می‌انگیخت و در اروپای عصر رنسانس و روسیه، تمایل نسبت به اشیای تجملی ایران بوجود آمد» (پوپ، ۱۳۸۰، ۳۲).

در این عصر به‌دلیل حمایت حاکمان از صنعت نساجی، رنگ‌های شادی‌آور و طرح‌های زیبا و شکوه و جلال فنی به پارچه‌ها اضافه شد و ویژگی ممتاز منسوجات در این دوران، علاوه بر سبکی وزن و نازکی، عبارت است از نوع رشته‌های سیم و زر و نخ‌های بکار رفته در تار و پود آنها و نیز از استفاده از رنگ‌های زیبا و تصاویر واقعی و طبیعی بافته شده بر این پارچه‌ها. مجموع این عوامل سبب زیبایی و تلألو هر چه بیشتر پارچه‌های این عصر گشته است (زکی،۱۳۶۳: ۲۴۵-۲۴۸). در این دوره، بین تزیینات پارچه‌ها با نقش و نگارهای کتاب‌های خطی، پیوند و رابطه نیرومندی پدید آمد. همچنین بر پارچه‌های قلمکار این عصر آیاتی از قرآن، دعا و احادیث با خطوط کوفی، نسخ، ثلث و غبار نقش می‌شدند که از نمونه این پارچه‌ها، پیراهن‌هایی با محتوای آیه‌الکرسی یا دعای نادعلی برای رفع امراض و بلایا می‌باشند (تصویر ۱). همچنین در این دوره استفاده از موضوعات داستان‌های ایرانی که از دوران سلجوقی بر روی پارچه‌ها رایج شده بود، به‌دلیل نزدیکی نقاشی و کتاب‌آرایی در پارچه‌ها، موضوعات داستان‌های حماسی و عاشقانه در کنار خط و خوشنویسی، از رکن‌های اصلی تزیین پارچه در این دوران شد (روح فر،۱۳۸۰: ۷۷).

با توجه به وضعیت پارچه‌بافی برجسته رایج در عصر صفوی و تأثیر دربار در رشد و اعتلای این هنر- صنعت می‌توان تحولات آن را در دو دوره بررسی نمود:

- دوره اول: در ابتدای حکومت صفویه و تحت‌تأثیر تحولات هنری سبک نقاشانی چون بهزاد و سلطان محمد است.
- دوره دوم: تحت‌تأثیر هنر رضا عباسی و شاگردان او شکل گرفته است.

اولین پادشاهان صفوی میراث‌دار هنر پارچه‌بافی تیموری بودند و حمایت از پارچه‌بافی و هنرمندان مورد توجه شاهان صفوی قرار گرفت. ترسیم پرده‌هایی از زندگی روزمره و توجه به انسان و محیط اطرافش در نگارگری این دوران با بهزاد در تبریز آغاز شد (اشرفی، ۱۳۸۴: ۱۳۲). در کل استفاده از درختان باریک، مثل بید و سرو، کاربرد برگ‌های کنگره‌ای و زمینه پرگل و گیاه مختلف و گرایش به واقع‌نمایی از ویژگی‌های بارز مکتب تبریز است که در پارچه‌های این دوره نیز ظهور یافته است. از هنرمندان

به‌نام این مکتب در طراحی پارچه غیاث‌الدین علی نقشبند است. از زمان شاه عباس اول پارچه‌های قابل‌توجهی در دست است که امضای غیاث‌الدین علی را دارد (اسکارچا، ۱۳۸۴: ۳۰). غیاث نقشبند طراح و تولیدکننده پارچه‌های ابریشمی موفق شد که به درباریان شاه عباس ملحق شود و از آن به بعد در بافتن منسوجات مصور شهرت یافت. پارچه‌های بافت او مورد توجه شاه بود، به نحوی که از آن‌ها برای سایر پادشاهان و امیران هدایایی می‌فرستاد. در میان هدایایی که شاه عباس برای اکبرشاه گورکانی به هند فرستاد حدود ۳۰۰ قطعه پارچه زربفت بود که ۵۰ قطعه از آن‌ها توسط غیاث نقشبند بافته شده بود. آثار منسوب به او در دو گروه قرار می‌گیرند. آثاری که دارای تصاویر انسان و حیوان هستند و دیگری استفاده از نقوش کوچک که در یک طرح کلی باهم هماهنگی دارند (تامپسون،۸۱:۱۳۸۴). سبک اول به رهبری غیاث‌الدین علی نقشبند شکل گرفت که شامل استفاده از نقوش و طرح‌هایی کوچک بود که با یکدیگر هماهنگی داشتند و در آنها نقوش گل و گیاه با نقوش هلالی و محرابی احاطه می‌شدند که غیاث‌الدین و شاگردانش غالباً این دسته پارچه‌ها را با حاشیه‌ای از خطوط و یا اشعار می‌آراستند (محمدی،۱۳۹۷: ۱۵۸).

تصویر ۲: روپوش قبر، اثر غیاث‌الدین، منبع: پورپیرار، ۱۳۷۴، ۷

در دورهٔ دوم حکومت صفوی به دلیل حمایت بسیار از هنر کتاب‌آرایی، این هنر بر هنر پارچه‌بافی نیز تأثیری مثبت گذاشت، بدین شکل که پس از انتقال پایتخت به اصفهان تحت حمایت شاه عباس اول، مکتب نقاشی اصفهان به رهبری رضاعباسی ظهور کرد. در این زمان، هنرمندان برجسته چون رضاعباسی، طرح‌هایشان را به نساجان عرضه می‌کردند. او در پارچه‌بافی، سبکی به نام خود ایجاد نمود که با سبک غیاث‌الدین کاملاً متفاوت است. در این شیوه، چهره انسان از نقاشی‌ها بر روی پارچه‌های نفیس منتقل شد. چهره انسان بیشتر حالت ایرانی یافت و تصاویر بزرگی از انسان در غالب پارچه جای گرفته و نقوش فرعی برای پر کردن فضاهای خالی به کار می‌رفت و توجه به فردگرایی و نقشمایه‌های انسانی افزایش یافت (گری، ۱۳۸۴: ۱۷۶). در واقع از ویژگی‌های هنر پارچه‌بافی دوران صفوی همکاری نقاشان و نساجان در کانون‌های هنری اصفهان بود، به‌طوری‌که بسیاری از طراحان پارچه و بافندگان از هنرمندان معروف نقاشی این دوران نیز بودند و به‌دلیل نزدیکی هنر نقاشی و کتاب‌آرایی با پارچه‌بافی، استفاده از موضوعات داستان‌های حماسی و عاشقانه در کنار خط و خوشنویسی از رکن‌های اصلی تزیین پارچه در این دوران شد. آنها شیوه‌های نگارگری رایج را در آثار خود نیز استفاده نموده و نمونه‌هایی زیبا همچون پرده‌های نقاشی در پارچه‌ها نیز پدید آورده‌اند. سبک دوم رایج در پارچه‌بافی این دوران توسط رضا عباسی و شاگردانش ابداع و در هنر پارچه‌بافی این دوران رایج شد

و شامل استفاده از طرح‌ها و نقوش بزرگ با موضوع و نقش انسان، حیوانات و پرندگان، طبیعت و گل و گیاه و با موضوعاتی از داستان‌های رزمی و بزمی اقتباس شده از شاهنامه و نظامی بود (روح فر،۱۳۸۰: ۴۳). گرایش به جنبه تصویری در پارچه‌های دوره دوم حکومت صفوی چنان قوت گرفت که بین تزیینات پارچه و نقاشی‌ها و نقش و نگارهای کتاب‌های خطی، پیوند و رابطه نیرومندی پدید آمد و سرانجام یکی از مشخصه‌های آشکار پارچه‌های ایرانی در این عصر گردید. لذا سبک نقاشی این دوره بر سایر فعالیت‌های هنری چون پارچه‌بافی نیز تأثیر گذاشته است و دلیل این تأثیر را در چند عامل می‌توان جستجو کرد:

- اول اینکه در دوران صفوی به‌دلیل حمایت زیاد از هنر کتاب‌آرایی، این هنر بر هنر پارچه‌بافی نیز تأثیر مثبت گذاشت و بسیاری از طرح‌ها از نقاشی و کتاب‌آرایی به روی پارچه‌ها راه یافت.
- دوم اینکه در دوران شاه طهماسب توجه ویژه‌ای به پارچه‌های زری با نقوش گل و گیاه و نقش شکارگاه شد و از همین جا بود که همکاری نزدیکی بین نقاشان و نساجان در کانون‌های هنری صفوی به خصوص در شهر اصفهان شکل گرفت.
- عامل سوم وجود نقاشان معروفی بود که در این دوران خود یا بافنده بودند و یا طرح‌های‌شان توسط بافندگان در پارچه‌ها رواج یافته و بافته می‌شد (محمدی،۱۳۹۷: ۱۵۷).

تصویر ۳و۴: طراز با نقوش گیاهی و انسانی و در داستان‌های رزمی و بزمی، منبع: محمدی، ۱۴۰۰، ۳۱۱

جایگاه نقش، طرح و رنگ در منسوجات دوران صفوی

به‌طور کلی هنر در هر دوره‌ای تجلی‌گاه اندیشه‌ها، عقاید، آداب و سنن و فرهنگ یک ملت است و از جهان‌بینی آن ملت سرچشمه می‌گیرد. با بررسی منسوجات دوره صفوی می‌توان دریافت که مذهب، منش پادشاهان، هنردوستی درباریان و مناسبات سیاسی و اجتماعی در شکل‌گیری طرح و نقش و رنگ پارچه‌های بافته‌شده بسیار تاثیرگذار بوده که از این میان، تأثیر مذهب از همهٔ عوامل دیگر مشهودتر است. مصداق بارز این امر، نقوش رایج در طراحی پارچه‌ها است که بازتاب تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زمانه خویش است. در این دوران نقوش و تصاویری که بر روی منسوجات ترسیم شد یکی از اجزای لاینفک پارچه شدند. این نقوش مجموعه‌ای از عناصر منحصربه‌فرد را در خود داشتند که استادکاران این حرفه عقاید آن دوره را به‌واسطه جزئیات گویای بصری در این آثار مطرح می‌کردند. در این دوره، دو روند به‌عنوان ویژگی و زیربنای طراحی نقوش وجود اثرگذار بوده است: یکی تصور و ادراک نقوش تزئینی که در واقع برداشتی از نقوش پارچه‌های گذشته بوده و دیگری احساس تعلق به واقع‌گرایی و حتی تصویرگری که بیش از هر چیز تحت‌تاثیر هنرمندان تذهیب‌کار نسخ خطی و نقاشان مینیاتور بوده است. در بررسی و طبقه‌بندی نقشمایه‌های مورد استفاده در تزیین پارچه‌های دوران صفوی می‌توان آنها را به چند گروه تقسیم نمود: نقوش انسانی در صحنه‌های بزم و رزم و شکار و زندگی روزمره، نقوش اساطیری، نقوش حیوانی (شامل حیوانات اهلی، وحشی و آبزیان)، نقوش پرندگان، نقوش هندسی، نقوش و طرح‌های گیاهی، نقوش استلیزه مانند بته جقه، ترنج و لچکی، نقوش آرابسک و طرح‌های اسلیمی و ختایی و خط و نوشتار. یکی از علل اصلی اهمیت پارچه‌های صفوی نسبت به پارچه‌های ادوار دیگر تنوع

رنگ است که در زمان شاه عباس به اوج خود رسید (بیکر، ۱۳۸۵: ۱۲۶). رنگ به تناسب شرایط حاکم بر جوامع انسانی متغیر است، از آن رو که هر جامعه انسانی بنا بر عقاید و سنن خود برخی از رنگ‌ها را برتر از سایر رنگ‌ها دانسته و در نسبت با آن رنگ مواردی را همچون رنگ مردانه، دخترانه، جوانانه و غیره مطرح می‌کند. لذا رنگ پارچه می‌تواند به عنوان نمادی از جایگاه اجتماعی اشخاص شمرده شود. هر شخص بایستی در خور جایگاه اجتماعی خود رنگ مناسب پوشش را انتخاب کند. اگر چه انتخاب رنگ در نگارگری ایرانی پیشینه چند صد ساله دارد اما در دوره صفویه شاهد تغییر این آداب هستیم، آنجا که نگارگر از رنگ به‌عنوان زبان نمادین در نسبت با جایگاه اجتماعی اشخاص استفاده می‌کند و همین موضوع در رنگ پارچه‌های این دوران نیز دیده می‌شود. رنگ‌های به‌کار رفته در پارچه‌های صفوی بسیار متنوع هستند و از نوع رنگ‌آمیزی آنها می‌توان دریافت که یا مربوط به عصر شاه اسماعیل و اوایل قرن شانزدهم میلادی هستند و یا به دوران شاه عباس تعلق دارند.

تحلیل ترکیب‌بندی طرح و نقوش در پارچه‌های دوره صفوی

در نقوش پیچیده پارچه‌های ابریشمی و مخمل دوران صفوی تکرار طرح ها به‌نحوی انجام گرفته که تاکید بر افقی و عمودی بودن طرح را به حداقل برساند. گاهی اوقات تکرار نقوش به گونه‌ای است که به نظر می‌رسد که چهار شکل متفاوت دارند:

- استفاده از تکرار نقش به‌صورت ساده و بدون تغییر که اغلب در پارچه‌های راه‌راه رخ می‌دهد.
- گاهی در پارچه‌ها برای جلوگیری از یکنواختی با ایجاد تغییر رنگ در نقش پارچه، تکرار انجام می‌شود تا یکنواختی پارچه را به حداقل برساند.
- گاهی تکرار با کادرهایی که در سطح پارچه ایجاد شده بود انجام می‌شود و نقوش در داخل آنها محفوظ می‌ماند.
- استفاده از تکرار بازوبندی شیوه دیگری است که نقوش پارچه از طریق تکرار تفاوت‌ها ترکیب‌بندی می‌شوند و تشکیل یک طرح واحد را می‌دهند.

جدول۱: روش‌های ترکیب‌بندی طرح و نقش در پارچه‌های صفوی

چهار روش ترکیب‌بندی طرح و نقوش در پارچه‌های صفوی	۱. تکرار ساده نقوش بدون تغییر
	۲. تغییر با تغییر رنگ در نقوش
	۳. تغییر با ایجاد کادر در پارچه بدون تغییر نقوش
	٤. تکرار به شیوه بازوبندی با ترکیب‌بندی‌های متفاوت

تحلیل جایگاه نقش و نوشتار و کاربرد پارچه‌ها در دوران صفوی

- **گروه اول:** نمونه پارچه‌هایی که یا تنها حاوی عنصر نوشتاری می‌باشند و نوشتارها غالباً در کل پارچه قرار گرفته و فاقد عناصر مختلف تزئینی هستند و یا نوشتار با نقوش تزئینی، هندسی یا گیاهی همراه می‌باشد. لازم به ذکر است که در دوران صفوی پارچه‌های مراسم مذهبی و روپوش مقابر تنها با آیات قران و دعا کتابت شده و نقوش حیوانی و انسانی در آنها استفاده نمی‌شد. از نمونه پارچه‌های دسته اول می‌توان موارد زیر را برشمرد:
  - **قسمتی از پارچه طراز زری از نوع دارایی.** در این پارچه نوشته‌ها به خط نستعلیق بوده و با سوره «اذا جاء نصرالله والفتح...» منقوش گردیده، این پارچه متعلق به مکتب اصفهان و کاربرد آن برای پوشش قبر بوده است. (تصویر۵)
  - **نمونه‌ای از پارچه طراز از نوع قلمکار.** در این پارچه خط نوشته‌ها شامل آیات قرآن و به خط کوفی، نسخ، ثلث، غبار و نستعلیق بوده و به همراه نقوش تزئینی و هندسی و شبکه‌بندی منقوش گردیده است. مربوط به قرن ۱۰ هجری و کاربرد آن پرده نذری و هدیه شاهان و بزرگان به زیردستان می‌باشد. (تصویر۶)
- **نمونه‌ای از پارچه طراز از نوع زربفت دارایی و با نقش محرابی و زمینه هزارگل**. نوشته‌ها شامل «صلوات بر چهارده معصوم» به خط ثلث جلی در حاشیه آن، بالای طرح محرابی درون یک ترنج کوچک کلمه «الله» با خط کوفی معقلی و درون کلمه

الله سوره «الفاتحه» نوشته شده، به همراه نام بافنده آن یعنی غیاث‌الدین‌نقش‌بند به خط کوفی، این پارچه مربوط به قرن ۱۲ هجری و کاربرد آن روپوش قبر بوده است. (تصویر۷)

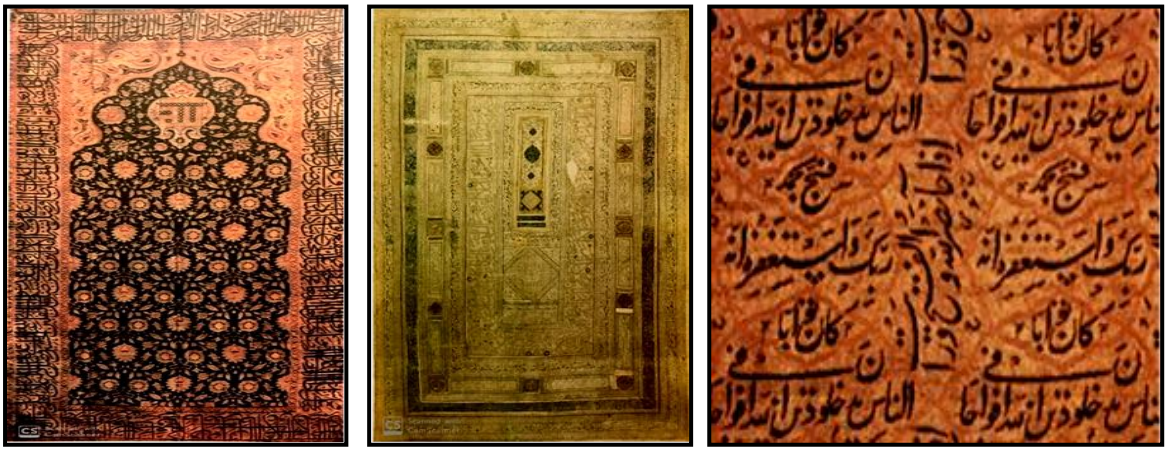

تصویر۵و۶و۷: روپوش قبر، پرده نذری قلمکار، روپوش قبر، منبع: روح فر،۱۳۸۰، ۵۵و۵۴

- **گروه دوم**: شامل نمونه پارچه‌هایی است که در آنها عنصر نوشتاری شامل اشعار و عبارات پندآموز با مضمون سعادت برای صاحب پارچه، اسامی مختلف، امضای بافنده، تاریخ بافت پارچه و... با طرح‌ها و نقوش بزرگ و عمدتاً با موضوع و نقش انسان، حیوانات و پرندگان، طبیعت و گل و گیاه و با موضوعاتی از داستان‌های رزمی، بزمی و عاشقانه اقتباس شده از شاهنامه و نظامی همراه می‌باشد. از نمونه پارچه‌های دسته دوم می‌توان موارد زیر را برشمرد:
  - **قسمتی از پارچه طراز ابریشمی محرمات.** پس از اسلام پارچه‌های راه‌راه را محرمات گفته‌اند که در انواع دو و چند رنگ و به‌صورت پهن و باریک بافته می‌شدند. این پارچه مزین به شعری درباره ملاقات خسرو و شیرین به خط نستعلیق و نگاره‌ای با مضمون دیدار شیرین توسط خسرو می‌باشد. البته کاربرد پارچه مشخص نمی‌باشد. (تصویر۸)
  - **نمونه‌ای از پارچه طراز مزین به نوشتار و نگاره.** نگاره آن تکرار متناوب سه نقش انسانی شامل یوسف و زلیخا، شیرین و خسرو، لیلی و مجنون است که درون قاب‌های محرابی جا گرفته‌اند، در میان این قاب‌ها کتیبه‌هایی به خط نستعلیق و با مضمون «آرام بخواب، از دوستی ما اخبار میمونی برخواهد خواست» نوشته شده، مربوط به قرن ۱۰ هجری و مکتب اصفهان، کاربرد مشخص نیست. (تصویر۹)

تصویر ۸و۹: پارچه محرمات(کاربرد مشخص نیست) پارچه با نوشتار و نقوش انسانی(کاربرد مشخص نیست)، منبع: پوپ،۱۳۷۴، ۱۰۴۲ و فتحی،۱۳۸۶، ۶۹

- **گروه سوم**: شامل نمونه پارچه‌هایی که به شکل لباس تهیه شده و در آنها عنصر نوشتاری شامل آیات قرآنی و دعا همراه با نقوش تزئینی، هندسی و گیاهی می‌باشد، کاربرد این لباس‌ها در مراسم قدسی، مذهبی و حکومتی و به جهت رفع امراض و بلایا بوده است. از نمونه پارچه‌های دسته سوم می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- **پیراهن کتان کتیبه‌دار منقوش به گل‌های ریز، نقوش هندسی و تزئینی**. نوشته‌ها شامل آیات قرآنی و دعا است. این لباس مربوط به قرن۱۰ و کاربرد آن در مراسم مذهبی و برای رفع امراض و بلاها بوده است. (تصویر۱۰) (محمدی،۱۴۰۰، ۳۱۰-۳۲۰)

تصویر ۱۰: پیراهن کتیبه‌دار، کاربرد مراسم قدسی و مذهبی و حکومتی، فتحی،۱۳۸۶، ۶۹

جدول۲: جایگاه نقش، نوشتار و کاربرد هر پارچه در دوران صفوی،

جایگاه نقش و نوشتار با توجه به کاربرد در دوران صفوی	۱. پارچه‌هایی که تنها حاوی عنصر نوشتاری می‌باشند و نوشتارها غالباً در کل پارچه قرار گرفته و فاقد عناصر مختلف تزئینی هستند و یا نوشتار با نقوش تزئینی، هندسی یا گیاهی همراه می‌باشد و با آیات قران و دعا کتابت شده و نقوش حیوانی و انسانی در آنها استفاده نمی‌شد. کاربرد: مراسم مذهبی، روپوش مقابر
	۲. پارچه هایی که در آنها عنصر نوشتاری شامل اشعار و عبارات پندآموز و یا اسامی مختلف، امضای بافنده، تاریخ بافت پارچه و... است با طرح‌ها و نقوش بزرگ با نقش انسان، حیوانات و پرندگان، طبیعت و گل و گیاه و با موضوعاتی از داستان‌های رزمی، بزمی و عاشقانه. کاربرد: مشخص نیست
	۳. پارچه‌هایی به شکل لباس که در آنها عنصر نوشتاری شامل آیات قرآنی و دعا همراه با نقوش تزئینی، هندسی و گیاهی می‌باشد. کاربرد: مراسم قدسی، مذهبی و حکومتی و به جهت رفع امراض و بلایا

تحلیل کارکرد پارچه‌ها در دوران صفوی

پارچه‌های صفوی دارای کارکردهای گوناگونی به شرح زیر بوده‌اند:

کارکرد مذهبی و دینی: پارچه‌هایی که برای کفن و تدفین تهیه شده‌اند، حاوی آیات قرآن در ارتباط با مرگ و جهان آخرت هستند (بیکر، ۱۳۸۵: ۶۰).

کارکرد اجتماعی و تبلیغاتی: پارچه‌هایی حاوی عباراتی جهت طلب دعای خیر و برکت برای خلیفه می‌باشند که حالت تبلیغی برای وی به همراه داشته و بر حکومت فرمانروا صحه می‌گذاشتند (طالب‌پور، ۱۳۹۵: ۶۱).

کارکرد سیاسی و حکومتی: پارچه‌هایی که همواره به عالی مقامان داخلی و خارجی اعطا می‌شد و گیرنده آن در راستای حمایت از خلافت تأیید می‌شد (زکی، ۱۳۸۲: ۱۳۱).

کارکرد تجاری- بازرگانی: در گذشته منسوجات نفیس ارزش زیادی داشتند و حتی به عنوان خراج مطرح می‌شدند. در نتیجه پارچه‌ها دارای بعد اقتصادی در بازارهای داخلی و خارجی بودند. از سویی دیگر، پارچه یکی از اقلام مهم صادراتی نیز محسوب می‌شد و درآمد زیادی را نصیب کشور می‌کرد. بزرگان کشورهای خارجی نیز به این منسوجات علاقه داشتند و حتی لباس کشیشان از این پارچه‌ها تهیه می‌گردید (طالب‌پور، ۱۳۹۵: ۶۲).

کارکرد هنری: زیبایی و ارزش پارچه‌هایی که از ابریشم و دیبای زربفت تهیه می‌شد، همراه با نوشته‌های معنادار آن، زیبایی خاصی به آنها می‌بخشید. خط‌نوشته‌هایی به خط کوفی بر روی زمینه پارچه نقش می‌شد که برای زیباترکردن آنها گاه از خط کوفی گل و برگدار و تزئینی و بعدها از نقشمایه‌های تجریدی حیوانات و گیاهان در کنار خطوط استفاده شد که زیبایی

بافته‌ها را دوچندان می‌نمود. استفاده از هنرهایی چون سوزندوزی با نخ‌های ابریشمی زرین و سیمین، شیوه‌های مختلف چاپ و بافت پارچه، برجسته‌کردن حروف و کاربرد رنگ‌های متنوع زیبایی این پارچه‌ها را دوچندان می‌نمود (محمدی،۱۴۰۰: ۳۰۹).

جدول۴-۴: کارکرد پارچه‌ها در دوران صفوی

کارکرد پارچه‌های صفوی	۱. کارکرد مذهبی و دینی
	۲. کارکرد اجتماعی و تبلیغاتی
	۳. کارکرد سیاسی و حکومتی
	٤. کارکرد تجاری- بازرگانی
	٥. کارکرد هنری

٥- بحث و نتیجه‌گیری

نقوش در طراحی پارچه‌های این دوران به شیوه‌ها و با ترکیبات مختلفی ظاهر شده است. با توجه به موارد بیان شده و نتایج به دست آمده از بررسی تصاویر منسوجات و پارچه‌ها می‌توان اذعان نمود که قرآن خط مورد استفاده در نگارش آن و مذهب و باورهای مذهبی در ترکیب‌بندی و نقوش و مضامین منسوجات اسلامی در این دوران بسیار تأثیرگذار بوده است. در زمینه نقوش منسوجات باید گفت که در پارچه‌های صفوی، نام حضرت محمد(ص) و حضرت علی (ع) گواهی است بر تأثیرپذیری از باورهای شیعه که حضرت علی(ع) را جانشینِ بر حق حضرت محمد(ص) می‌دانستند. در واقع نوآوری حکومت صفوی در معماری، ساختن آرامگاه و مقبره برای ائمه و بزرگان مذهب شیعه بود که آن را می‌توان هم به جاه‌طلبی و هم به تکریم شیعی‌مذهب‌بودن آنها نسبت داد. به نظر می‌رسد که رشته پیوند تولید پارچه‌های طراز مخصوص کفن و یا برای پوشش مقابر و آرامگاه‌ها، مربوط به اعتقاد شیعی آنان و تکریم مردگان در آیین شیعه و در ارتباط با ساخت مقابر برای ائمه باشد. درنتیجه پارچه‌ها و طرازهای مخصوص خاکسپاری یا کفن در این دوران جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند و وجود قطعات متعددی از کفن طرازدار، در مقبره‌ها و آرامگاه‌های صفوی و برای مراسم تدفین به دلیل اعتقاد به نفوذ معنوی دعاها برای آمرزش متوفی، بوده است.

گرایش به جنبه تصویری نیز در پارچه‌ها در عصر صفوی چنان قوت گرفت که یکی از مشخصه پارچه‌های ایرانی در این عصر گردید. برخلاف اهل سنت که تصویرسازی موجودات زنده را در هنر اسلامی ممنوع کرده بودند، هنرمندان شیعی صفوی برخلاف دوره‌های قبلی تصاویر حیوانات و انسان را از منسوجات ساسانی گرفته و در ترکیبات پارچه‌ها گنجاندند. بعد از اسلام و نزول قرآن حروف و کلمات جنبه تقدس به خود گرفتند و حضور خط و نوشتار نیز بر روی پارچه این حس تقدس را به همراه داشت. در پارچه‌های صفوی نوشتار و خوشنویسی به دلیل جایگاهی که در اسلام و قرآن و نزد مسلمانان و شیعیان دارد همواره به عنوان عنصر اصلی جهت آرایش منسوجات مورد توجه و احترام بوده و به گونه‌ای طراحی شده که حتماً خوانا باشد. در کنار نگارش و کتابت آیات و ادعیه الهی بر روی پارچه‌های صفوی، پارچه‌هایی هم وجود دارند که روی آن‌ها اشعاری از کتب ادبی ایرانی همچون شاهنامه و خمسه نظامی نقش شده است و در کنار نگاره‌ها، نوشته‌هایی نیز در شرح تصاویر بافته شده‌اند. پارچه‌های صفوی و بررسی نقوش و نوشته‌های آنها مشخص می‌کند که این پارچه‌ها و نوشته‌هایشان دارای هویت بوده و نقوش و کلماتی معنادار در آنها استفاده شده است. شکل و مضمون خط نوشته‌های مورد استفاده در طراحی پارچه‌ها نیز با کاربرد آنها در محل یا مکان خاص در ارتباط بوده و تفاوت می‌کرده است. در واقع پارچه‌ها بسته به این که برای استفاده در لباس طراحی شده بودند و یا برای پوشش سنگ قبر و ... شامل مضامین مختلفی بودند. همچنین تأثیر هنر نقاشی و نگارگری این دوران بر بسیاری هنرها از جمله پارچه‌بافی نیز دیده می‌شود. در تزیین پارچه‌های این دوران موضوعاتی از داستان‌های رزمی و بزمی اقتباس شده از ادبیات داستانی ایران چون شاهنامه و نظامی استفاده می‌شده است. گل و گیاهان که نشان‌گر علاقه صفویان به باغ و بستان است، نیز جایگاه ویژه‌ای در پارچه‌های این دوران دارند. گل و گیاهان هم به صورت تجریدی و هم به صورت باغ و بستان در پارچه‌های طراز صفوی دیده

می‌شوند. و دست‌آخر این‌که استفاده از خط و نوشتار و تصاویر انسانی و حیوانی در پارچه‌ها دوران صفوی تولد جدیدی داشته و نقوش رایج در پارچه‌های این دوران دارای کاربرد و مفهومی زیباشناسانه در ترکیب‌بندی پارچه‌ها بوده و از جایگاه مهمی در تصویرگری پارچه‌های این دوران به لحاظ مفهومی برخوردار بوده است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در نگارش مقاله سهم مساوی داشته‌اند.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

اپهام پوپ، آرتور(۱۳۷۴). *شاهکارهای هنر ایران*. ترجمه پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

احمدی، بتول (۱۳۶۳). سیری بر هنر پارچه بافی در ایران: تموج حریر، تار و پود ترنجها و نرمای نسیم. *فصلنامه هنر*، ۷، ۱۳۰-۱۳۹.

آکرمن، فیلیس(۱۳۶۳). *نساجی سنتی در ایران*. ترجمه زریندخت صابر شیخ، تهران: سازمان صنایع دستی ایران.

بیکر، پاتریشیا (۱۳۸۵). *منسوجات اسلامی*. ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.

پورپیرار، ناصر (۱۳۷۴). هنر ایران. تهران: نشر کارنگ.

تامسون، جان (۱۳۸۴). قالی‌ها و بافته‌های اوایل دوره صفوی. ترجمه بیتا پوروش. *نشریه گلستان هنر*، ۱ (۲)، ۷۰-۱۰۵.

توسلی، رضا (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی نقوش منسوجات صفوی و عثمانی. *نشریه مطالعات هنر اسلامی*، ۸، ۸۷-۱۰۶.

روبرتو اسکارچا، جیان (۱۳۸۴). *هنر صفوی، زند، قاجار*. ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر مولی.

روح‌فر، زهره (۱۳۸۰). *نگاهی بر پارچه‌بافی دوران اسلامی*. تهران: انتشارات سمت.

رهرو اصفهانی، لیلا (۱۳۹۴). مطالعه پارچه‌های طراز در تمدن اسلامی با تأکید بر دوره فاطمیون مصر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و هنر یزد، دانشکده هنر و معماری.

زکی، محمدحسن (۱۳۶۳). *تاریخ صنایع ایران (بعد از اسلام)*. ترجمه محمدعلی خلیلی، تهران: انتشارات اقبال.

زکی، محمدحسن (۱۳۷۷). *هنر ایران*. ترجمه محمد ابراهیم اقلیدی، تهران: صدای معاصر.

طالب‌پور، فریده (۱۳۹۲). *تاریخ پارچه و نساجی در ایران*. تهران، انتشارات مرکب سپید.

گری، بازل (۱۳۸۴). *نقاشی ایرانی*. ترجمه عربعلی شروه، تهران: دنیای نو.

شریفی مهرجردی، علی اکبر (۱۳۹۲). هنر نساجی و پارچه‌بافی یزد در دوره درخشان صفوی. فصلنامه چیدمان، ۲ (۲)، ۱۰۲-۱۰۹.

فتحی، لیدا (۱۳۸۶). *خطنوشته‌ها روی پارچه‌های دوره اسلامی*. نشریه مدرس هنر، ۲ (۲)، ۶۳-۷۵.

محمدی، رامونا (۱۳۹۷). مطالعه خط و نوشتار در منسوجات دوران اسلامی، همایش مبانی نظری هنرهای تجسمی ایران با رویکردهای نوین. تهران، دانشگاه علم و فرهنگ.

محمدی، رامونا (۱۴۰۰). تأثیر قران و تجلی هنر خوشنویسی بر هنر پارچه‌بافی در دوران اسلامی، همایش ملی مبانی نظری هنرهای تجسمی ایران با رویکرد هنر قرآنی. تهران، دانشگاه الزهرا.

یاوری، حسین (۱۳۹۲). نساجی سنتی ایران. تهران: انتشارات سوره مهر.

References